

הרבה להקשות על הרשב"א, מסקנתו היא: "שבכל אלו הדברים אזלין בתר חזקה, וכיון דאין אנו רואין שום ריעותא אין לנו להחזיק איסורא".

ואם נבוא לסכם את יסודות היתרו של הבנין ציון בענין ערימת חיטים שנרטבה ^{אוצר החכמה} הרי הם ארבעה, וכולם קיימים גם בנד"ד: א. כמות מים קטנה אינה מחמיצה. ב. מים צוננים אינם מחמיצים. ג. רק דגן בבטן הערימה עלול להתחמם ולהחמיץ. ד. דגן המצוי בתוך שיבולים אינו ממחרר להחמיץ.

ג. האם ספיקות אלו הן בגדר 'ספק דלהבא'

אמנם יש להעיר על עצם ההשוואה בין הנד"ד לבין חיטין שנרטבו. שהרי בנד"ד איננו דנים על תבשיל שהתבשל בדיעבד אלא על עשיית תחמיץ לכתחילה ולשם כך אנו מבקשים לקצור לכתחילה את החיטים, והספק שעומד לפנינו אינו על החמצתם בעבר אלא שמא יבואו לידי חימוץ בעתיד. ובניסוח אחר: כדי להעריך את האפשרויות העומדות לפנינו ביחס לתבואה זו, ^{אוצר החכמה} אנו נדרשים לשאלה כללית יותר ביחס לתבואה שירדו עליה גשמים – האם בדרך כלל היא מחמיצה או לא, וממילא איזו דרך עדיפה מכירה או קצירה. ושאלה עקרונית זו אינה נוגעת למציאות שהתרחשה בעבר, ומשום כך ראוי לדון בה כשאלה עתידית.

ויש מקום לטעון שכל עוד הספק מתייחס להחמצת החיטים בעבר צדקו דברי הרשב"א שיש להעמיד את החיטין על חזקתן, אך כשאנו באים לדון בספק עתידי שמא החיטים יבואו לידי חימוץ לאחר קצירתן לא ניתן לסמוך על חזקה זו כיון שהספק עדיין אינו עומד לפנינו

חשופות לגשמים לבין גרעיני חיטה ^{אוצר החכמה} שנפרדו מקליפותיהם ובאו במגע עם מים, ומשום כך יש להקל בנד"ד מקל וחומר. שהרי השיבולת משמשת כלבוש לחיטה שבתוכה, וכשהגשמים יורדים רוב המים נבלעים בתוך הקליפה ורק לחלוחית מעטה מגיעה ממש עד החיטה, ועל כן כמעט בלתי אפשרי שהיא תחמיץ. מה שאין כן בגרעיני חיטה העומדים חשופים ללא לבוש והגשמים ^{אוצר החכמה} מזלפים עליהם באופן ישיר, ובמקרה זה יש סבירות גבוהה יותר להחמצתה. ולדעת הר"ן והרשב"א שמקילים בערימת חיטים שבאה במגע עם מים לזמן קצר, על אחת כמה וכמה שיש להקל בנד"ד שהגרעינים עדיין עומדים מכוסים בתוך השיבולים.

ובהמשך דבריו ה'בנין ציון' הביא עוד טעם להקל בשם ספר 'ראש יוסף', שמים צוננים אינם מחמיצים אלא אם כן שהו והתחממו על גבי התבואה. ודייק כן מדברי הרשב"א בתשובותיו (ח"א סי' קב) שהתיר את ערימות החיטין שירדו עליהם גשמים ^{אוצר החכמה} מטעם 'ספק ספיקא', ספק שמא המים לא חלחלו עד לבטן הערימה ורק השיבולים העליונים נרטבו, ואפילו אם תמצי לומר שהמים נכנסו בבטן הערימה שמא לא הספיקו להחמיץ. ומשמע שלא חששו כלל להחמצתן של החיטין העליונות משום שהמים שם צוננים, ולא באו לדון אלא בחיטין המצויות בבטן הערימה שהמים הבאים לשם עשויים להתעכב ולהתחמם.

וב'בנין ציון' הוסיף שהרשב"א אזיל לשיטתו בסברא זו, שהיקל במעשה ד"ההיא ארבא"א ^{אוצר החכמה} אע"פ שהחיטין שהו זמן רב במים, וסבר שהם אינם עתידים לבוא לידי חימוץ משום שמי הנהר הצוננים מעכבים את החמצת התבואה. ואע"פ שב'ראש יוסף'

בשעה זו, דהא קי"ל כרבא דאמר "שמא מת לא חיישין, לשמא ימות חיישין" (גיטין ¹²³⁴ כח, ב).

והנה, בעלי התוס' (קידושין מה, ב ד"ה בפירוש) נחלקו בפירוש דברי רבא והעיקרון העולה ממנו להלכה. ר' מנחם מיוני למד מדבריו שחזקה אינה מועילה כלל בכל ספק הנוגע לעתיד, ומשום כך אסר להשיא בת קטנה שאביה הלך למדה"י מחשש עתיד, שמא יבוא לקדשה שם ולהפקיע את נישואיה מדרבנן. אך ר"ת חולק עליו וסובר שחזקה מועילה באופן עקרוני אפילו ביחס לשאלות עתידיות, ובכל מקרה שבו יתעורר ספק יש לפשוט אותו על פי החזקה. וטענתו, שבכל שעה ושעה יש לנו לומר שהספק עוד לא נולד מכח החזקה, ודברי רבא לא נאמרו אלא בכגון שהבעל גירש את אשתו והגט עתיד לחול קודם מיתתו, שהספק העתידי משפיע על הדין כבר בשעה זו. ודבריו טעונים ביאור.

וב'נודע ביהודה' (מה"ק ח"ד, סי' נו) הוכיח שדברי ר"ת אינם יכולים להתפרש כמשמען, שהרי סברא זו גופא הובאה בגמרא (גיטין, שם) ונדחתה. ועל כן ביאר בדעתו, שדברי רבא אינם מתייחסים לכל ספק עתידי אלא מצטמצמים לחזקות שאינן מבוררות בלבד כמו חזקת חיים וחזקת שלא נתבקע. שהרי סוף כל אדם למיתה וסוף הנוד להתבקע ונמצא שחזקה זו עשויה להשתנות, ורק בכה"ג שמיתת האדם ובקיעת הנוד בעתיד משפיעים על הדין כבר בהווה, רק בזה לא ניתן להסתמך על חזקת החיים משום שסוף כל אדם למיתה. מה שאין כן לעניין קידושי הבת, אין הכרח שאדם יקדש את בתו כשהיא קטנה ולכן אנו מעמידים אותה בחזקת פנויה גם להבא, משום שאין כל יסוד

לפקפק בחזקה זו. ובדעת ר"מ מיוני פירש דילפינן מדין נגעים כלל גדול בחזקות, שאין מעמידים דבר על חזקתו מכאן ולהבא אלא רק לשעבר, ואה"נ לשיטתו לעולם יש לחשוש שמא אדם יקדש את בתו בעתיד אע"פ שכרגע היא בחזקת פנויה וחזקה זו אינה מועילה לה להבא.

ולכאורה יש לדמות את המציאות בנד"ד למקרה שבו נחלקו בתוס', שהרי אף החשש העתידי לחימוצן של החיטין אינו מבורר, וממילא השאלה בנד"ד תלויה במחלוקת זו. לדעת ר"ת החיטים עומדות בחזקתן וגם להבא אין לנו לחשוש שמא ירדו גשמים מאחר שחזקה זו אינה עשויה להשתנות בהכרח. ואילו לדעת ר"מ מיוני לעולם חיישין בכל מה שנוגע לעתיד, ואין אנו יכולים להעמיד את החיטים בחזקתן מכאן להבא ולקבוע שאינן עשויות להחמיץ אפילו לכשירדו הגשמים.

מיהו נלענ"ד דלא דמי. שם אמנם מדובר על חזקה דלהבא אך השאלה עצמה קיימת גם בהווה, ולדוגמא אשת כהן שבעלה נתן לה גט בתנאי שיחול שעה אחת לפני מותו הריהי צריכה לחשוש מלאכול בתרומה כבר עתה, שמא בעלה ימות בעוד שעה ותיאסר למפרע מעכשיו. וכן יש לומר בנידון של ר"מ מיוני במי שאביה הלך למדינת הים ויש לה לחשוש שמא יקדשנה, גם כאן החשש לקידושי האב קיים כבר ברגע זה אלא שבהווה ניתן להסתמך על החזקה, ומה שאנו דנים אם יש לחוש לאותו דבר עצמו גם בעתיד. אך בנד"ד שאני, שהרי כרגע אין גשמים יורדים וכל החשש הוא רק ביחס לגשמים שצפויים לרדת בעתיד, ועתה אנו דנים רק בשאלה אם כשירדו גשמים יהיה עלינו לחוש להחמצת החיטים או שנוכל להוסיף ולהעמידם בחזקתן. כאן

כשהגרעינים בקליפתן החשש לחימוץ רחוק מאוד. מה גם שאפילו בגרעינים קלופים נקטין שלחות בעלמא עדיין אינה מחמיצה. ומכיון שאיננו דנים לעניין אכילה שבה יש להחמיר אלא לעניין ב"י וב"י איסורו קל יותר.

ולכן אין שום צורך למכור את החיטים לנכרי, אלא אדרבה עדיף שלא למכור כדי שישראל יהיה רשאי לקצור אותם בחול המועד משום מלאכת דבר האבד. אך היתר זה מותנה בכך שאמנם אין אפשרות לדחות ולהקדים את הקציר לימות החול.

הדיון הוא כיצד ננהג להבא לכשתעורר בפנינו הבעיה, אלא שאז הרי נדון לשעבר ונעמיד את החיטים בחזקתן שהיתה ולא בחזקה דלהבא. ודוק כי סברה נכונה היא.

מסקנה

העולה מדברינו הוא שיש להעמיד את החיטים בחזקתן שאינן חמץ, ואין מקום לחשש שמא הגשמים הקלים שצפויים במהלך הפסח יחמיצו אותן. ואפילו ריעותא אין כאן, כי בשיבולים מלאות

סימן מג

מצה לחולה כרסת

ראשי פרקים

שאלה

הקדמה

א. שיטת רש"י והרמב"ם במצה שאינה יכולה לבוא לידי חימוץ

ב. שיטת רש"י והרמב"ם במצת סובין
ג. שיטת הרמב"ן
ד. פסיקת השו"ע
מסקנה

* * *

הקדמה*

שאלה

מי שאסור לו לאכול קמח חיטה, כגון הסובל ממחלת הכרסת, חייב להשיג מצות שנאפו מקמח של שאר דגנים, שאינו מכיל את הגלוטן, שהוא המרכיב האסור לו באכילה. אמנם אין לאפות בתמידות מצה מדגנים אחרים פרט לחיטים, בגלל החששות השונים הכרוכים בכך, אלא מי

חולה כרסת (-צליאק) שאסור באכילת מיני דגן רגילים, ואפילו מצה העשויה משבולת שועל אסורה לו, אינו רשאי לאכול בפסח אלא מצה העשויה מדגן נטול גלוטן. האם הוא יכול לצאת ידי חובת אכילת מצה בלילה הראשון של פסח במצה מיוחדת זו?

* על פי המהדורה החדשה של האנציקלופדיה ההלכתית-רפואית בעריכת הרב שטיינברג.

א. שיטת רש"י והרמב"ם במצה שאינה יכולה לבוא לידי חימוץ

מבירור שנערך עם מומחים עולה שללא גלוטן הבצק אינו מחמיץ. (בספר טהרת מים לגר"ג טלושקין עמ' רנו כתב שהגלוטן לכשעצמו אינו מחמיץ, ועיין תחומין א מאמרו של רבה הראשי של חיפה הגרש"י הכהן שהביאו, ולעניננו די בכך שללא גלוטן אין החמצה).

ומאחר שמרכיב זה, החיוני לתהליך ההחמצה נעדר מן המצה, לכאורה לא ניתן לצאת בה ידי מצות מצה, כפי שמפורש במסכת פסחים (לה, א):

אמר קרא "לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות" – דברים הבאים לידי חימוץ אדם יוצא בהן ידי חובתו במצה, יצאו אלו שאין באין לידי חימוץ.

ומסיבה זו אין יוצאים ידי חובה במצה העשויה מאורז ודוחן, כיון שמינים אלו אינם יכולים לבוא לידי חימוץ אלא לידי סירחון בלבד. ולכאורה גם מצה זו נטולת הגלוטן אינה יכולה לבוא לידי חימוץ, ולא ניתן לצאת בה ידי חובה.

מיהו, יש לחלק בין המקרים. מצה זו אמנם אינה יכולה להחמיץ בלא הגלוטן, אך בניגוד למצת אורז ודוחן, המין ממנו היא עשויה יכול לבוא לידי חימוץ, ורק בגלל תהליכי העיבוד שעברו על הדגן ונטילת הגלוטן ממנו העיסה הספציפית שלפנינו אינה יכולה להחמיץ. ואם כן מין דגן זה בר חימוץ הוא, ורק מניעה חיצונית מעקרת אותו מתכונתו המהותית.

ונראה ששאלתנו תלויה במחלוקת הראשונים בענין מצה עשירה שנילושה במי פירות. וק"ל כריש לקיש שמי פירות אינם

שזקוק לכך יאפו לו הכמות הנצרכת לו בלבד (עיין שו"ת מנחת יצחק ח"ט סי' מט, ושם חלק י ליקוטי תשובות סי' מג). ויש מי שכתב, שבכל ימי הפסח בוודאי פטורים חולים אלו ממצה (כי אין מצוה לאכול מצה, ובמקום מצה הם מותרים לאכול קטניות), אבל ביחס לכזית הראשון בליל הסדר, אמנם אינו חייב לצער עצמו בכך, אם מדובר בצער גדול, אבל היות ואין בכמות קטנה וחד-פעמית נזק ממשי לחולה כרסת, רשאי להחמיר על עצמו ולאכול שיעור מצומצם, ואף לברך (עיין שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' כב, וראה עוד בשו"ת תשובות והנהגות, ח"א סי' שב).

ואם אפו עברו מצה מחיטה נטולת גלוטן, הרי היא מצה שאינה ראויה להחמיץ, ולפיכך לא יכול לצאת בה ידי חובת מצת מצוה, וברכתה היא 'מזונות' ולא 'המוציא' (בשם הגר"ש אלישיב). אמנם יש להדגיש, כי בדרך כלל לא ניתן להפריד את הגלוטן באופן מוחלט מהחיטה, וגם שיעור מועט של גלוטן די בו כדי לברך ברכת המצה.

ובבירור שערכנו עם גסטרוואנטרולוג ילדים מומחה, התברר שאין סכנה באכילה חד פעמית של כמות קטנה של מצה רגילה המכילה גלוטן, פרט לחולים בודדים שידוע מעברם שהם מפתחים תגובה קשה גם לכמות קטנה של גלוטן. לפיכך, ברוב חולי הצליאק אין בעיה רפואית באכילת כזית מצה רגילה בליל הסדר.

שאלתנו מתיחסת איפוא, לאותם מקרים של חולי צליאק שגם אכילת כזית גורמת להם סבל גדול.

למסקנה מטעם זה אלא משום שאינה לחם עוני. ועל כרחק משום שהיא עשויה ממני דגן העשויים להחמץ, ודי בכך.

(מיהו הא גופא קשיא, מנ"ל לר"ה בריה דר"י שמצה עשירה פסולה משום שאינה מחמיצה, אולי היא מחמיצה ובכ"ז פסולה משום שאינה לחם עוני, וצ"ע.)

ואמנם בהמשך הסוגיא גם רש"י (לו, א ד"ה אין לשון) מודה שבמי פירות יש לחשוש להחמצת העיסה, ולדעתו זו היא מסקנת הסוגיא. אלא שהחימוץ שונה מן החימוץ שבו עסקינן שכן הוא אינו חימוץ מעולה אלא חימוץ גרוע, שאמנם גם הוא אסור באכילה אך מאידך אין בו כרת כמו חמץ נוקשה, (וגם הראב"ד בהשגותיו הגיע למסקנה מעין זו בהל' חמץ פ"ה ה"ב). ואעפ"כ המג"א (סי' תמד, ס"ק א) דייק מדבריו בענין פת סובין ומורסן, שלענין חימוץ אזלינן בתר המין של העיסה ולא בתר עיסה זו שלפנינו, וכפי שדייקנו לעיל.

ויש ליישב בדוחק שחמץ נוקשה אינו נחשב "עשוי להחמץ" כיון שאינו חמץ גמור. ודוק בלשון הגמ': "דברים שאדם יוצא בהן ידי חובתו במצה – חייבין על חימוצו כרת. והא... אין חייבין על חימוצו כרת". ומשמע קצת, שרק מי שחייבים על חימוצו כרת יוצא בו ידי חובת מצה, וחמץ נוקשה לא חייבים על חימוצו כרת.

ונמצאנו למדים מרש"י שמין העיסה הוא הקובע את הכשרה, וכל עוד היא עשויה ממין הראוי להחמץ אדם יוצא בה ידי חובתו, אע"פ שבפועל היא אינה ראויה להחמץ בגלל הרכבה הספציפי.

והדברים מפורשים עוד יותר ברמב"ם (הל' חמץ ומצה פ"ה ה"ב), שפסק כפשט דברי ריש לקיש שמי פירות אינם באין לעולם לידי חימוץ, ובלבד שלא יערב בהם מים:

מחמיצים. ודמי ממש לנד"ד שמין הדגן שמצוי בעיסה זו ראוי להחמץ, ורק השינוי בהרכבה של העיסה גורם לה שלא להחמץ. וזו לשון הגמרא (פסחים לה, א):

אמר רבה בר בר חנה אמר ריש לקיש:

עיסה שנילושה בין ושמין ודבש – אין

חייבין על חימוצה כרת... דאמר קרא

"לא תאכל עליו חמץ". תאכל עליו לחם

עוני – דברים שאדם יוצא בהן ידי

חובתו במצה – חייבין על חימוצו כרת.

והא, הואיל ואין אדם יוצא בה ידי

חובתו, דהויא ליה מצה עשירה – אין

חייבין על חימוצה כרת... היינו טעמא

דר"ל משום דהוי ליה מי פירות, ומי

פירות אינם מחמיצין.

הפירוש הפשוט בסוגיא זו, שמלכתחילה

סברנו לומר שמי פירות מחמיצין, ואעפ"כ

אין בעיסה חיוב כרת כיון שאינה ראויה

להיות 'לחם עוני'. אלא שלמסקנה חזרנו

בנו משום שמי פירות אינם מחמיצין. וכן

פירש רש"י (שם, ד"ה מצה עשירה) את ה'הוה

אמינא' שמצה עשירה פסולה משום:

"ורחמנא אמר לחם עוני", ולא משום שהיא

לא מחמיצה. ולכאורה פירושו מוכרח,

שהרי הגמ' באה ללמוד שאין חייבין על

עיסה זו כרת משום שהיא מצה עשירה,

ומשמע שמצה עשירה פסולה מחמת דבר

אחר ולא מחמת אי חימוצה.

ואף למסקנה הגמרא לא חזרה בה

מדרשה זו ד"לחם עוני", ולא הסתפקה בכך

שמי פירות אינם מחמיצין. ומשמע שטעם

זה ד"לחם עוני" הוא הטעם היחיד, שהרי

הגמ' נוקטת במפורש "מי שאיסורו משום בל

תאכל עליו חמץ – יצא זה שאין איסורו

משום בל תאכל חמץ...". ואם כן מוכח

שאזלינן בתר המין, שהרי מצה עשירה

אינה עשויה להחמץ ואעפ"כ לא נפסלה

הרי"ף) שחלק על הרמב"ם, ולדעתו רק מי פירות שעירב בהם מים כשרים לאפות בהם את המצה. משום שרק באופן זה הם מחמיצים, ולשיטתו רק במקום שהעיסה צריכה שימור מהחמצה ניתן לצאת בה ידי מצה, ואילו מי פירות לכשעצמם אינם מחמיצים. (ועיין בשו"ת הרדב"ז סי' אלף עד ובשו"ת 'אבני נזר' יו"ד סי' תכג ס"ק ד שפירשו כן בדעת הרמב"ם עצמו, ולביאורם – יש להעמיד את דברי הרמב"ם בפ"ו במקרה שהוסיף מים למי הפירות שהזכיר בפ"ה). ולשיטה זו, למסקנת הגמרא היא חזרה בה לגמרי מן ההו"א, ואין עוד צורך בדרשה ד"לחם עוני" כדי לפסול את המצה העשירה ממצות מצה, אלא די בסברא ש"מי פירות אינם מחמיצין".

ולשיטת הרמב"ן יוצא, שמצה העשויה מחמישה מיני דגן שהוציאו מהם את הגלוטן אינה כשרה למצת מצוה, כיון שהיא אינה ראויה להחמץ.

ויש קצת ראייה לשיטת הרמב"ן מן הגמרא (פסחים לה, ב) בענין מצת טבל שאין יוצאין בה ידי חובת מצה, שהרי איסור חמץ לא חל עליה, וכיון שכך אין יוצאים בה משום מצה. וז"ל הגמרא:

יכול יוצא אדם ידי חובתו בטבל... תלמוד לומר "לא תאכל עליו חמץ" – מי שאיסורו משום בל תאכל עליו חמץ, יצא זה שאין איסורו משום בל תאכל חמץ אלא משום בל תאכל טבל.

ועיי"ש שדין זה תלוי במחלוקת התנאים אם איסור חל על איסור, וכל הדרשה לא נאמרה אליבא דרבנן אלא רק אליבא דר' שמעון הסובר שאין איסור חל על איסור. ומבואר אפוא, שאע"פ שמצה זו היא ממין העשוי להחמץ, מ"מ מכיון שאם תחמץ אין איסורה משום בל תאכל חמץ לא ניתן

ל"נאפילו הניחן כל היום עד שנתפח הבצק הרי זה מותר באכילה, שאין מי פירות מחמיצין אלא מסריחין". ואף על פי כן פסק (שם פ"ו ה"ה):

מצה שלשה במי פירות יוצא בה ידי חובתו בפסח, אבל אין לשין אותה ביון או שמן או דבש או חלב משום לחם עוני כמו שבארנו, ואם לש ואכל לא יצא ידי חובתו.

ומפורש בדבריו, שמצה שנילושה במי פירות כשירה לצאת בה ידי חובה, אע"פ שהיא אינה יכולה לבוא לידי חימוץ. ולדעתו, רק שמן דבש וחלב פוסלים את המצה משום מצה עשירה, ואילו יתר המינים של מי הפירות אמנם אינם מחמיצים אך גם אינם עשירים כמו שמן דבש וחלב, ולכן יוצאים בהם ידי חובת מצת מצוה בפסח.

מבואר אפוא, שלדעת הרמב"ם כל מצה העשויה ממין שראוי להחמין כשרה, אע"פ שאפו אותה בדרך שאינה יכולה להחמין, שהמין הוא הקובע ולא העיסה הספציפית. (וכעין זה כתב ב'אבן האזל' שם, וב'דברי יחזקאל' סי' יא אות ב ו-טז).

ב. שיטת הרמב"ן

אך סברה זו של הרמב"ם, שהמין הראוי להחמין קובע גם אם מצה זו שלפנינו אינה מחמיצה, אינה מוסכמת על כל הפוסקים. ולדעתם, רק אם מצה זו שאנו אוכלים עשויה להחמין היא נחשבת למצה, אך אם אינה ראויה להחמין, אע"פ שהיא ממין הראוי להחמין, אין אפשרות לצאת בה ידי חובת מצה. עיין מ"מ (שם פ"ו, ה"ה) שהביא את דעת "מי שכתב", וכוונתו לרמב"ן במלחמות (פסחים י, ב בדפי

סובין פסולה למצה, וכן פסק בשו"ע (סי' תנד).

והמג"א (שם ס"ק) הביא להלכה את דעת רש"י שפת סובין כשרה למצה, וכתב בהסבר דבריו:

ואפשר לומר כיון שהוא ממין הבא לידי חימוץ יוצא בה י"ח.

וצ"ל שזוהי גם כוונת הרא"ש בהבנת דברי רש"י. אך משמע שהרמב"ם חולק על סברא זו, ואם כן יש כאן סתירה למה שכתבנו לעיל בדעתו. שלגבי מצה שנילושה במי פירות בלבד פסק שהיא כשרה, והיינו משום שהמין קובע ולא ההחמצה למעשה וכמ"ש בעל המכתם בדעתו. ומאידך גיסא בפת סובין הוא חולק על רש"י, וסובר שלא המין קובע אלא רק מצה זו שלפנינו היא הקובעת, ואם למעשה אינה יכולה להחמיץ הריהי פסולה.

ונלענ"ד לחלק בין המקרים. מצת סובין אמנם עשויה ממין הראוי להחמיץ, אך בגלל הפרדת הסובין מגרעין החיטה עצמו הם אינם ראויים להחמיץ כלל, ולכן סבר הרמב"ם שאי אפשר לצאת בהם ידי חובת מצה. מה שאין כן לגבי מצה שנילושה במי פירות. מצה עשירה ראויה בעצם להחמיץ אלא שגורם חיצוני מונע זאת ממנה, ולכן יוצאים בה לדעת הרמב"ם כיון שהמין ראוי להחמיץ.

ולפי סברא זו מצה נטולת גלוטן דומה יותר למצת סובין ולא למצה עשירה, ואם כן אי אפשר לצאת בה ידי חובה.

אולם לדעת רש"י אליבא דהמג"א, שהיא כנראה גם דעת הרא"ש, יוצאים ידי חובה גם במצה שאינה מסוגלת להחמיץ בתנאי שהיא עשויה ממין המחמיץ.

אך קשה לסמוך להלכה על דעה זו, כיון שאחרונים אחרים מפרשים את רש"י

לצאת בה ידי חובת אכילת מצה, שלא כדברי הרמב"ם.

ואמנם הרמב"ם עצמו (שם פ"ו, ה"ז) השמיט נימוק זה, והביא טעם אחר לגמרי לכך שאינו יוצא ידי חובתו במצת טבל: "זה הכלל כל שמברכין עליו ברכת המזון יוצא בה ידי חובתו וכל שאין מברכין עליו ברכת המזון אין יוצא בה ידי חובתו". וכבר תמיהו עליו האחרונים מדוע שינה מנימוקו של רב ששת, ויש שתירצו שהרמב"ם הוכרח להביא טעם אחר משום שלא פסק כר' שמעון אלא כרבנן. אך לדברינו יש לומר באופן אחר, שהרמב"ם נמנע מלהביא טעם זה לשיטתו שמין החמץ הוא הקובע ולא דווקא מצה זו שעומדת לפנינו. ואם כן, אע"פ שהיא של טבל ואיסור חמץ אינו חל עליה לא קרינן בה "יצא זה שאין איסורו משום בל תאכל חמץ".

ג. שיטת הרמב"ם ורש"י במצת סובין

אמ"ח 1234567

ולכאורה יש להקשות על הרמב"ם שיש סתירה בדבריו, בין מה שפסק בענין מי פירות לבין מה שפסק בענין פת סובין.

מצה זו נקראת בלשון הגמרא (פסחים לו, ב) 'פת הדראה' משום שניטל כל הדרה, ובתחילה סברה הברייתא לומר שאין אדם יצא ידי חובתו אלא בפת זו משום שהיא לחם עוני, אך למסקנה חזרה בה ודרשה "מצות מצות – ריבה". ופירש"י (שם, ד"ה הדראה): הדראה – שניטל כל הדרה, דהיינו פת קיבר.

הרא"ש (שם, סימן יד) הסיק מפירוש רש"י שפת סובין כשרה למצה, אע"פ שאין בה דגן והיא אינה מחמיצה, וזאת לשיטתו שמין המצה הוא זה שצריך להחמיץ ודי בכך, וכמו שכתבנו לעיל. אלא שהרי"ף והרמב"ם חולקים עליו, וסוברים שפת

אך מאידך, בענין מצת סובין נראה שהשו"ע (סי' תנד ס"א) פסק כרמב"ן, שמצת סובין פסולה כיון שאינה עשויה להחמין, אע"פ שמין הסובין מין דגן הוא וראוי להחמין. וכבר העיר על כך ה'מגן אברהם' (שם, ס"ק א) שמצה זו ראוייה לצאת בה ידי חובה אליבא דרש"י (פסחים לו, א ד"ה הדראה). כיון שהמין שממנו היא עשויה ראוי להחמין, ומשמע מדבריו שנטה לסברת רש"י. וגם אם משתמשים בחלקים מן התבואה שאינם ראויים להחמין עדיין יוצאים בהם ידי חובת מצה, כל עוד המין בכללותו בא לידי חימוץ.

ובאופן פשוט יש ליישב את השו"ע כמו שיישבנו את הרמב"ם עצמו שעיסת סובין גריעא טפי. ולכל היותר נוכל לומר שפסק כאן לחומרא, אע"פ שבעיקרון אזיל בשיטת הרמב"ם. ואולי החמיר מנימוקים אחרים שהוזכרו בב"י.

ואם נעמוד למנין הפוסקים, מצינו אפוא חבר לרמב"ם מן הראשונים והוא רש"י, והמג"א הביאו. וכן נראה מן השו"ע שפסק עקרונית כשיטה זו, אלא שהחמיר בענין מצת סובין, כיון שהיא עצמה אינה מחמיצה אע"פ שמינה ראוי להחמין, או מנימוקים אחרים. אך גם לדעתו מסתבר שחולה שאין לו מצה אחרת יוכל לצאת במצה נטולת גלוטן, אך ראוי שמספק לא יברך כדי לחוש לדעת הרמב"ן. וכבר כתבתי שגם לדעת הרמב"ם יש להסתפק שמא מצה ללא גלוטן דומה יותר למצת סובין, שלדעתו אין יוצאין בה ידי חובה.

וידידי הרב יעקב אפשטיין מעקורי עצמונה ת"ו (בעהמ"ח הספרים 'חבל נחלתו') הביא ראיה נוספת שהמין הוא הקובע, מדין קמח חלוט שיוצאים בו ידי חובת מצה בפסח. ויש לדמות מצה נטולת גלוטן

באופנים אחרים, ולא כהבנת הרא"ש שהמדובר בפת העשוי מסובין בלבד בלא תערובת דגן. ולדוגמא, ה'קרבן נתנאל' (שם) פירש אליבא דרש"י שפת הדראה היא פת קיבר שאינה עשויה מסובין בלבד, אלא זו פת המעורבת מדגן וסובין. וכן כתב הברכי יוסף (סי' תנד ס"א) שפת קיבר לרש"י עשויה מקמח שאינו יפה שהסובין מעורבין בו.

וא"כ יתכן שגם רש"י סובר כדעת הרי"ף והרמב"ם, שאין יוצאים ידי חובה במין המתמין אלא רק ממצה שהיא עצמה מחמיצה למעשה.

לדעת האחרונים אין להסתמך אפוא על רש"י שניתן לצאת י"ח במצה נטולת גלוטן. ויש לדייק גם מן המג"א שכתב בדעת רש"י רק ש"אפשר לומר" שהמין קובע, ומשמע שלא קבע בכך מסמרות.

ד. פסיקת השו"ע

פסיקת השו"ע (סימן תסב ס"א) בסוגיא זו קרובה לדעת הרמב"ם, וז"ל:

מי פירות בלא מים אין מחמיצין כלל. ומותר לאכול בפסח מצה שנלושה במי פירות אפילו שהתה כל היום, אבל אין יוצא בה ידי חובתו מפני שהיא מצה עשירה וקרא כתיב לחם עוני (דברים טז, ג).

ומשמע מדבריו שכל פסולה של עיסה זו הוא רק משום שאינה לחם עוני ולא משום שמי פירות אינם ראויים להחמין. ואמנם הוא לא קיבל את דעת הרמב"ם שרק שלושה מיני משקים נחשבים למצה עשירה, אלא החמיר ופסל את כל מי הפירות משום שלדעתו כולם אינם מחמיצים. אך בעיקרון הוא פסק כסברת הרמב"ם ולא כסברת הרמב"ן.

די בכמות כה קטנה כדי לחייב אותה בברכה לדעת הרמב"ן וסיעתו. וכמו"כ חולה שיכול לקיים את המצוה כהלכתה ולאכול מצה רגילה ודאי אין לו לסמוך על כך, שאולי נשאר חלק מהגלוטן במצה.

מסקנה

נראה להורות לחולה כרסת, שאינו מסוגל לאכול מצה מחמשת מיני דגן אלא לאחר שהוציאו מהם את הגלוטן, שיאכל מצה נטולת גלוטן ללא ברכה ויצא בה ידי חובה.¹

ויש להבחין בזה בין דרגות שונות של חולי צליאק. יש חולים קשים העלולים להסתכן באכילת כזית מצה רגילה שהם ודאי פטורים לגמרי ממצות אכילת מצה משום פיקוח נפש, ויש להורות להם לאכול מצה נטולת גלוטן כדי לצאת ידי חובה ולו מן הספק. ויש חולים קלים יותר שאינם באים לידי סכנה אך עלולים לסבול סבל רב מאוד, וגם עליהם יש להקל ולהתיר להם לאכול כזית ראשון במצה נטולת גלוטן וכנ"ל, משום שגם הם פטורים ממצות עשה, (ועיין באהלה של תורה ח"ב סי' צב). ולעומתם, חולים קלים עוד יותר הסובלים סבל קל בלבד באכילת כזית מצה, הרי הם חייבים באכילת מצה רגילה כדי לצאת ידי ספיקא דאורייתא.

לקמח חלוט שאף הוא אינו מחמיץ, וכתבו הראשונים (רא"ש פסחים פ"ב סי' כ וטור סי' תסא, ועוד) בשם רב האי גאון שיוצאים בה ידי חובה בפסח, אלא שאנו איננו בקיאים בחליטה ואין לעשות זאת. ואם כן, הא קמן קמח שהוא ממין החייב שעשו בו פעולה שאינו מחמיץ יותר, בכ"ז יוצאים בו יד"ח ומותר אף לברך עליו.

אך כבר כתבתי שלענ"ד יש לחלק בין מצה חלוטה לבין קמח סובין. הקמח ממנו אפו את המצה ראוי להחמיץ אלא שהחליטה מונעת זאת ממנו, ואף רש"י והרמב"ם יודו שיוצאים בו ידי חובה. משא"כ בסובין, שהמין אמנם ראוי להחמיץ אך הסובין כמות שהם אינם בני החמצה. ובדומה לכך גם מצה נטולת גלוטן עשויה ממין הראוי להחמיץ, אך קמח זה כמות שהוא כרגע אינו ראוי להחמיץ. ולכן נראה לענ"ד שלא יברך עליו.

ויש לחזור ולהדגיש לגבי מצה זו, שאין אנו יכולים לסמוך על כך שהגלוטן הוצא מהדגן לגמרי, ויתכן שנשאר בו מעט קמח הראוי להחמיץ. ומשום כך מצה כזו צריכה להיאפות על פי כל כללי הזהירות של אפיית מצות, כיון שסוף כל סוף הגלוטן עלול להחמיץ. אך מאידך, אין לנו לסמוך על כך שודאי נשאר בה קצת גלוטן ולברך עליה 'על אכילת מצה', כי יתכן שבכל זאת כל הגלוטן הוצא, וגם אם נשאר מעט אין

* הערת הרב יעקב אפשטיין: מן הראוי שישמע ברכה זו מאחר שיתכוין להוציאו והחולה יתכוין לצאת. ובכך יצא ידי חובת המתירים ברכה על המצה (וניתן שיצא כך אף בברכת המוציא לחם).